

ВІДГУК

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора
Ковтун Олени Віталіївни про дисертацію
Гуменюк Ірини Михайлівни

**«Методична система навчання студентів української мови за професійним
спрямуванням у педагогічних закладах вищої освіти»,**

подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за
спеціальністю 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)»

**Актуальність теми дослідження та зв'язок із планами відповідних
галузей науки**

Дисертаційна робота І.М. Гуменюк актуальна і соціально значуща, оскільки на сучасному етапі якість володіння фахівцями державною мовою, зокрема її професійним різновидом, визначає не лише їхню особистісну конкурентоспроможність на ринку праці, але має загальнодержавне, екзистенційне значення для всього українського суспільства. Українська державна мова є ключовим інструментом збереження національної ідентичності, розвитку культури, захисту національних інтересів українського народу. Особливого значення вона набуває в освіті, оскільки саме молоде покоління визначає її розвиток, формує мовні цінності, традиції, створює нові мовленнєві продукти. Новітні тенденції розвитку мовної підготовки у вищій освіті нашої держави визначаються цілеспрямованою державною політикою України щодо функціонування української мови як державної загалом і в освітній галузі зокрема, Законами України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), Концепцією розвитку педагогічної освіти (2018 р.), «Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні» (2021 р.), Державним стандартом початкової освіти (2018 р.) та ін. Потреба українського суспільства у висококваліфікованих педагогах, які є носіями вірцевого українського мовлення для дітей дошкільного й молодшого шкільного віку, зумовлює орієнтацію на досвід створення сприятливих умов для сталого безперервного розвитку мовної особистості, необхідність аналізу практик організації мовної професійної підготовки в педагогічній освіті, пошук нових конструктивних ідей з метою їх упровадження в освітню практику задля оптимізації та інтенсифікації процесу мовної професійної підготовки майбутніх вихователів і вчителів у закладах вищої освіти. У цьому зв'язку дисертаційна робота І.М. Гуменюк, присвячена розробленню методичної системи навчання студентів української мови за професійним спрямуванням у педагогічних закладах вищої освіти, своєчасна й актуальна.

Важливість рецензованої розвідки підтверджується зв'язком її з такими напрямами наукових досліджень, як формування мовної особистості, мовна професійна підготовка, компетентнісна лінгводидактична парадигма в педагогічній освіті. Більшість означених питань корелюються з науковою темою кафедри початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Розвиток особистості молодших школярів в умовах гірського середовища» (0113U005200). Тему дисертаційної роботи затверджено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 29 березня 2016 року) і відкоректована вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 1 від 31 січня 2023 року).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Ретельний аналіз тексту дисертаційної роботи та змісту праць здобувачки уможливило формулювання узагальнених висновків щодо наукової обґрунтованості та достовірності представлених результатів. Вихідні положення (завдання, об'єкт, предмет, провідна ідея та концепція дослідження, наукова новизна, практична значущість одержаних результатів) визначені відповідно до мети дослідження, є достатньо виваженими, логічними й обґрунтованими. Сформована І.М. Гуменюк джерельна база відзначається різноманітністю і сучасністю, структурована за розділами, містить значну кількість джерел іноземними мовами. Здобувачкою глибоко проаналізовано нормативну, наукову та навчально-методичну базу щодо еволюції змісту навчання української мови за професійним спрямуванням; вивчено освітні програми і програми навчальних дисциплін, навчально-методичні видання; наукові праці вітчизняних і зарубіжних педагогів, у яких висвітлюються дидактичні та методичні аспекти навчання мов у професійній підготовці.

Грунтовний аналіз джерельної бази забезпечив здійснення системного та мультивекторного аналізу проблеми побудови ефективної методичної системи навчання української мови за професійним спрямуванням, уможливив обґрунтування концептуальних засад дослідження, дозволив поточнити і поглибити зміст основних понять дослідження, виявити їх взаємозв'язки і взаємозумовленість, розробити структуру компетентнісної парадигми навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» (УМзаПС). Стратегію і тактику наукового дослідження обґрунтовано в його концепції, спроектованій на сучасне бачення методики навчання майбутніх фахівців педагогічної галузі (дошкільної і початкової ланок освіти) УМзаПС як розділу української лінгводидактики.

Одержанню достовірних і обґрунтованих результатів сприяло застосування комплексу теоретичних (пов'язаних з ретроспективно-порівняльним і логічний аналізом наукових, нормативно-правових, навчально-методичних джерел для визначення концептуально-методологічних орієнтирів розвитку методики навчання УМзаПС, теорії обґрунтування змісту й теорії керування процесом навчання УМзаПС), емпіричних (метод бібліометрії,

спостереження, анкетування, тестування, оцінювання, ранжування, аналіз результатів, педагогічний експеримент тощо), візуально-графічних (методи структуризації і моделювання об'єктів), а також статистичних методів для перевірки достовірності результатів експериментального дослідження на констатувальному й прикінцевому етапах реалізації. Заслужовує на увагу експериментальна база дослідження, яка охоплює заклади вищої освіти різних регіонів України й достатню кількість респондентів (експериментальною роботою було охоплено 480 здобувачів освітнього ступеня «Бакалавр» спеціальностей 012 «Дошкільна освіта» і 013 «Початкова освіта», що перевищувало статистично доведений мінімально необхідний обсяг для забезпечення точності і репрезентативності результатів дослідження).

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується також апробацією результатів дослідження. За роки роботи над дисертацією І.М. Гуменюк представила основні результати дослідження на понад 40 різнорівневих науково-практичних конференціях та інших наукових заходах, що сприяло поширенню ідей дослідження та формуванню дисертантки як перспективної дослідниці, здатної донести здобутки української лінгводидактики до вітчизняної і міжнародної наукової спільноти.

Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації
Дисертантка одержала такі найбільш значущі наукові результати: уперше визначено й науково обґрунтовано методологічні (системний, синергетичний і компетентнісний підходи) й теоретичні засади методичної системи навчання УМзаПС майбутніх педагогів дошкільної і початкової ланок освіти у ЗВО; сутність понять: «методика навчання УМзаПС», «методична система навчання УМзаПС», «профілізація навчальної дисципліни «УМзаПС», «дієвий цикл навчальної дисципліни»; уточнено зміст понять: «компетентнісна парадигма УМзаПС», «зміст навчання УМзаПС», «принципи функціонування процесу навчання УМзаПС»; з'ясовано сучасний стан функціонування навчальної дисципліни «УМзаПС» у практиці педагогічних ЗВО, виявлено способи її профілізації; розкрито й науково обґрунтовано компетентнісну парадигму навчальної дисципліни «УМзаПС» підготовки майбутніх фахівців дошкільної і початкової ланок освіти; розкрито специфіку керування процесом навчання УМзаПС майбутніх фахівців педагогічної галузі у ЗВО; визначено й схарактеризовано педагогічні умови навчання майбутніх фахівців дошкільної і початкової ланок освіти УМзаПС; виявлено критерії (когнітивно-мотиваційний, операційно-діяльнісний, професійно-творчий) з відповідними показниками, схарактеризовано рівні сформованості у здобувачів освіти професійних компетентностей мовно-мовленнєвої спрямованості (початковий, задовільний, достатній); розроблено й апробовано експериментальну структурно-функційну модель і методичну систему навчання майбутніх фахівців педагогічної галузі УМзаПС (етапи: інформаційний, репродуктивно-діяльнісний, рефлексійно-творчий). Набула подальшого розвитку теорія і методика навчання УМзаПС майбутніх фахівців дошкільної і початкової ланок освіти.

Окрім цього, викликають інтерес й інші аспекти дисертаційної роботи, як-от: еволюція змісту навчання української мови за професійним спрямуванням з моменту виникнення навчальної дисципліни «Ділове українське мовлення» у 1989 році й до сьогодні; нормативно-правова площина функціонування навчальної дисципліни та вектори наукових дискусій у цьому контексті; аналіз структури навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» та її сучасного навчально-методичного супроводу; хронологія і тематика науково-методичних досліджень упровадження дистанційних освітніх технологій у процес навчання української мови за професійним спрямуванням, використання мобільних технологій та ін.

Значення одержаних результатів для науки і практики та рекомендації щодо їх можливого використання

Дисертаційна робота І.М. Гуменюк має вагоме практичне значення, яке полягає в тому, що одержані результати дослідження достатньо обґрунтовані, пройшли апробацію та готові до впровадження в систему професійної підготовки фахівців у галузі дошкільної та початкової освіти, забезпечують удосконалення змісту, організаційних форм і ресурсного забезпечення освітнього процесу.

Автором було розкрито методичний аспект реалізації теорії керування процесом навчання УМзаПС у педагогічних ЗВО; укладено пизку навчально-методичних праць для супроводу освітнього процесу; визначено інтегративні аспекти УМзаПС із лінгвістичними дисциплінами; здійснено структурно-компонентний аналіз сучасного програмного забезпечення і навчально-методичних посібників з навчальної дисципліни «УМзаПС», визначено проблемні моменти їх змістової організації; створено алгоритмізовану структуру робочої програми навчальної дисципліни «УМзаПС» на основі компетентнісного підходу; встановлено способи профілізації УМзаПС у педагогічних ЗВО; визначено методичні орієнтири формулювання результатів навчання УМзаПС майбутніх фахівців педагогічної галузі; вдосконалено систему самостійної роботи студентів; розроблено методику застосування проєктів у контексті навчання УМзаПС; розкрито особливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення методологічно-цільового, змістового, процесуального та результативно-оцінного компонентів методичної системи навчання УМзаПС.

Основні результати дослідження можуть бути використані у процесі викладання УМзаПС та інших мовознавчих навчальних дисциплін студентам педагогічних ЗВО й післядипломної педагогічної освіти, а також для розвитку теоретико-прикладних положень методики навчання УМзаПС. Практичне значення одержаних результатів підтверджується і відповідними довідками про впровадження в освітній процес дев'яти ЗВО України.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність у цілому

Обґрунтованою й логічно вмотивованою є структура дисертації, репрезентована шістьма розділами, висновками до розділів, загальними

висновками, додатками, матеріал яких ілюструє, доповнює і підсилює положення, викладені в тексті дисертації. Зміст кожного розділу зумовлений метою і завданнями дисертаційної роботи, відображає процес і результати дослідження, містить нові наукові факти та інноваційні ідеї.

У *першому розділі* «Концептуально-методологічні орієнтири розвитку методики навчання української мови за професійним спрямуванням у педагогічних закладах вищої освіти» висвітлено концептуальні засади формування методичної системи навчання студентів УМзаПС у педагогічних ЗВО, досліджено сучасні мовознавчі тенденції, що впливають на зміст мовної освіти майбутніх фахівців педагогічної галузі, схарактеризовано компетентнісну парадигму навчальної дисципліни «УМзаПС». Ретельний аналіз наукового інформаційного простору дозволив дисертантці здійснити феноменологізацію понять ««методична система навчання української мови за професійним спрямуванням», «методика навчання української мови за професійним спрямуванням». Методологічним підґрунтям дослідження методики УМзаПС було визначено системний, синергетичний і компетентнісний підходи. З'ясовано особливості системної організації методики УМзаПС (п. 1.1). Викликає інтерес матеріал, присвячений встановленню напрямів реалізації положень синергетики в контексті навчальної дисципліни (п. 1.2). Здобувачкою встановлено зміст компетентнісної парадигми УМзаПС, яка у логічному підпорядкуванні охоплює сім основних професійно спрямованих компетентностей: дискурсивну, інформаційно-технологічну, загальнонаукову, підприємницьку, редакторську, термінологічну, документознавчу, — які формуються у процесі вивчення УМзаПС (п. 1.3).

У *другому розділі* «Становлення і розвиток теорії змісту навчання української мови за професійним спрямуванням у педагогічних закладах вищої освіти» обґрунтовано мету навчання УМзаПС, здійснено періодизацію еволюційного розвитку УМзаПС як навчальної дисципліни, позиціоновано теоретичне уявлення про кінцевий результат навчання УМзаПС у педагогічних ЗВО. Здобувачка виходить із позиції про доцільність обґрунтування мети навчання УМзаПС на основі виокремлення глобальних, етапних і оперативних цілей освітньої підготовки. Побудовані алгоритм обґрунтування мети навчання УМзаПС і прогностична таблиця компонентів її формулювання дали можливість окреслити мету навчання УМзаПС: підготовка конкурентоздатних фахівців, які оволоділи визначеними професійними компетентностями (дискурсивною, документознавчою, загальнонауковою, підприємницькою, редакторською, інформаційно-технологічною, термінологічною) та здатні до постійного самовдосконалення в обраній педагогічній галузі (п. 2.1). Привертає увагу матеріал щодо еволюції змісту навчання УМзаПС, який дозволив простежити тенденції програмного спрямування: від лінгвістичного до документознавчого та професійно-мовленнєвого (п. 2.2). Виваженими є міркування щодо методичних орієнтирів формулювання результатів навчання: орієнтування на студента, відповідність цілям освітньої програми, зосередженість на продуктах навчання, чіткість формулювання, кількісна відповідність змісту й ресурсам навчальної дисципліни, реалістичність, придатність для вимірювання й оцінювання (п. 2.3).

У *третьому розділі* «Теорія керування процесом навчання української мови за професійним спрямуванням та перспективи її подальшого розвитку» здобувачка описала становлення методичної системи української мови за професійним спрямуванням, визначила комплекс методів, засобів і форм для забезпечення контекстної (п. 3.1), текстоцентричної (п. 3.2) і тестової технологій навчання УМзаПС (п. 3.3), окреслила систему принципів оптимального функціонування процесу навчання УМзаПС (п. 3.4), розкрила методичний аспект реалізації теорії керування процесом навчання УМзаПС у педагогічних закладах вищої освіти (п. 3.5). Привертає увагу висновок дисертантки про п'ять базових наукових платформ, які забезпечують теоретико-методологічне наповнення методики навчання УМзаПС: лінгвістичної, документознавчої, науково-дослідницької, психологічної, професійно-педагогічної.

У *четвертому розділі* «Сучасний стан функціонування методики навчання української мови за професійним спрямуванням у практиці педагогічних закладів вищої освіти» дисертанткою здійснено структурно-компонентний аналіз сучасного програмного забезпечення навчальної дисципліни. Проведений за 9-ма параметрами аналіз робочих програм із навчальної дисципліни «УМзаПС» у вибірці педагогічних ЗВО засвідчив низку недоліків, зокрема розбіжності між критеріями оцінювання та очікуваними результатами навчання, змістом навчальної дисципліни і вимогами освітньої програми, фрагментарному застосуванню компетентнісного підходу до komponування робочих програм, нечіткій кореляції між програмними компетентностями та їх конкретизацією у межах навчальної дисципліни та ін. Зазначене стало підґрунтям для розроблення дисертанткою рекомендацій для їх усунення (п. 4.1). Коротку роботу було здійснено щодо аналізу змісту навчання УМзаПС у сучасних навчально-методичних посібниках, установлення проблемних аспектів їх змістової організації, визначення концептуальних засад профілізації та їх відображення у навчально-методичному забезпеченні УМзаПС (п. 4.2). Визначено напрями реалізації сучасних концептуальних підходів до мовної освіти в контексті навчальної дисципліни: дослідницький, лінгвістичний та екстралінгвістичний, функційно-стилістичний підходи (п. 4.3).

У *п'ятому розділі* «Організаційно-методичні засади навчання української мови за професійним спрямуванням у педагогічних закладах вищої освіти» представлено спроектовану здобувачкою структурно-функційну модель методичної системи навчання УМзаПС майбутніх фахівців педагогічної галузі, проаналізовано особливості методичного супроводу до її реалізації, застосування інформаційно-комунікаційних технологій, організації самостійної роботи студентів і міждисциплінарної координації у методичній системі навчання УМзаПС. Відзначимо представлену в дисертації систему організації самостійної роботи студентів із УМзаПС з урахуванням мотиваційних чинників, профілізації завдань, використання сучасних комп'ютерних технологій, об'єктивності оцінювання тощо, оскільки роль саме цього виду навчальної діяльності зростає в сучасному освітньому процесі.

У *шостому розділі* «Експериментальне дослідження методичної системи навчання студентів української мови за професійним спрямуванням у

педагогічних закладах вищої освіти» розкрито зміст і структуру експериментального дослідження, особливості організації діагностувального та перебіг основного етапів педагогічного експерименту, доведено ефективність розробленої методичної системи. Вартісним є теоретичне осмислення й методичне забезпечення формувального етапу педагогічного експерименту (опис організації, перебіг, апробація результатів в експериментальних закладах вищої освіти). Важливим вважаємо використання у процесі реалізації експериментальної моделі методичної системи навчання УМзаПС навчально-методичних матеріалів з 10-ти видань, автором яких є дисертантка, з-поміж них: «Базовий курс української мови за професійним спрямуванням», «Глосарій навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням», «Посібник-практикум з української мови за професійним спрямуванням (на основі текстоцентричного підходу)», «Хрестоматія наукових праць з навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням», «Українська мова за професійним спрямуванням у схемах і таблицях», «Дистанційний курс з навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» та ін.

Підсумки дисертаційного дослідження відображено у загальних висновках, які корелюють із висновками до кожного з розділів і відображають досягнення мети і завдань дослідження та є достовірними.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях

Кількість публікацій (67 праць, з яких 2 монографії (1 – колективна); 29 статей у наукових фахових виданнях України; 2 статті у журналі, що індексується в міжнародній наукометричній базі Web of Science, 1 стаття у журналі, що індексується у міжнародній наукометричній базі Scopus; 18 публікацій апробаційного характеру, 8 навчально-методичних посібників, 1 глосарій, 6 – програми навчальних дисциплін і силабуси), їх обсяг, якість, повнота інтерпретування результатів та з'ясування теми дисертації є достатніми.

Аналіз матеріалів дисертаційної праці уможливило висновок, що наукові здобутки автора, які ґрунтуються на всебічному вивченні досліджуваної теми, аналізі різних підходів до її з'ясування, використанні достатнього масиву наукових, методичних і нормативно-правових джерел мають теоретичну та практичну цінність. Зміст автореферату й основні положення дисертації є ідентичними.

Доробок І.М. Гуменюк, викладений у розділах дисертації і додатках, пропозиціях і рекомендаціях, наукових статтях, може слугувати підґрунтям для розв'язання на практиці важливих освітніх завдань.

Відсутність (наявність) порушень академічної доброчесності

Аналіз дисертації та наукових публікацій І.М. Гуменюк, у яких висвітлено основні наукові результати дослідження, не дає підстав припускати, що в них мають місце порушення академічної доброчесності (академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація). У разі використання ідей, тверджень, відомостей із зовнішніх джерел інформації, у роботі є на них посилання, що відповідає нормам законодавства про авторське право та суміжні права.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Високо оцінюючи новизну, теоретичне та практичне значення рецензованого дослідження, вважаємо за необхідне висловити окремі зауваження та побажання.

1. Деяко суперечливим, на наш погляд, є трактування здобувачкою понять «дискурсивна компетентність» і «комунікативна компетентність». Так, на с. 86 дисертації зазначено, що «дискурсивна компетентність – ширше поняття, ніж комунікативна компетентність», комунікативну компетентність звужено до «лінгвістичних і мовленнєвих умінь», натомість на с. 91 дискурсивну компетенцію представлено як складник комунікативної прагматичної компетенції.
2. Уважаємо більш логічним віднесення такого компонента структурно-функційної моделі методичної системи навчання УМзаПС майбутніх фахівців педагогічної галузі, як «етапи експериментального навчання УМзаПС: інформаційний, репродуктивно-діяльнісний, рефлексійно-творчий» до організаційно-технологічного, а не діагностувально-результативного блоку.
3. Не зовсім зрозумілою є практична ідентичність змісту навчальної дисципліни «УМзаПС», відображена в програмах для спеціальностей 012 «Дошкільна освіта» і 013 «Початкова освіта», при відмінності ПРН для цих спеціальностей (додатки Ж, И).
4. Деякий матеріал, представлений в основному тексті дослідження, надто теоретизований і деталізований. Наприклад, дві сторінки основного тексту (с. 121-122) займають пояснення відмінностей навчальної електронної презентації від наукової. Цей матеріал доцільно було представити в додатках.
5. На нашу думку, окремі завдання, визначені в межах програми НД «УМзаПС» для спеціальностей 012 «Дошкільна освіта» й 013 «Початкова освіта» і представлені на с. 192, свідчать про спрямованість на формування вмінь, які попередньо формувалися в шкільній мовній освіті і, за потреби, можуть бути вдосконалені в межах навчальної дисципліни «Сучасна українська мова з практикумом».
6. Окремі рисунки утруднюють розуміння причинно-наслідкових зв'язків між зображеними на них компонентами. Наприклад, з рис. 4.1 Алгоритм конструювання робочої програми УМзаПС за компетентнісним підходом впливає, що критерії оцінювання визначають результати навчання.
7. Дисертаційна робота написана літературною мовою, водночас не позбавлена окремих недоліків щодо оформлення текстового та графічного матеріалу.

Зауваження до дисертаційної праці здебільшого дискусійного чи рекомендаційного характеру, не применшують її значення, не знижують позитивної оцінки, проте можуть слугувати організації дискусії під час захисту результатів дослідження і стимулом на наукову перспективу автора. Зміст роботи, логіка тексту, наукові та прикладні результати свідчать про теоретичні знання, володіння методами наукових досліджень, уміння розв'язувати актуальні проблеми.

Загальний висновок

Дисертація Ірини Михайлівни Гуменюк «Методична система навчання студентів української мови за професійним спрямуванням у педагогічних закладах вищої освіти» є самостійно виконаним і завершеним авторським науковим дослідженням, теоретичні й експериментальні результати якого в сукупності з'ясовують важливу педагогічну проблему, пов'язану з удосконаленням мовної професійної підготовки майбутніх педагогів дошкільної і початкової ланок освіти, зокрема з науковим обґрунтуванням та створенням моделі й методичної системи навчання УМзаПС здобувачів освіти в педагогічних ЗВО. Актуальність теми, наукова новизна основних положень, висновків і пропозицій дисертаційної праці, теоретичне і практичне її значення відповідність вимогам пп. 7 і 9 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 №1197, та Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 №40 (зі змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 31.05.2019 №759) є підставою для присудження Ірині Михайлівні Гуменюк наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)»

Офіційний опонент –

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри іноземних мов і перекладу
Національного авіаційного університету

Олена КОВТУН

Підпис гр.

з а с в і д ч у ю

Вчений секретар

Національного авіаційного університету

О.М. Шевченко